

СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНІ АСПЕКТИ РЕСОЦІАЛІЗАЦІЇ НАРКОЗАЛЕЖНОЇ МОЛОДІ

Постановка проблеми. Як відомо, недотримання здорового способу життя сучасною молоддю спричиняє соціально-економічну, моральну, духовну кризу особистості, яка призводить до масового безробіття молоді, зростання рівня злочинності, міграції молодих людей, знищення генофонду країни. Серед перерахованих наслідків, необхідно виокремити глобальне соціально-негативне явище – наркоманію. З метою поліпшення здоров'я населення, зокрема дітей та молоді, в Україні щорічно розробляється нормативно-правова база для запобігання вживання наркотичних речовин та необхідності ведення здорового способу життя. Наприклад, лише з 2000 року було прийнято понад 120 нормативно-правових актів, що стосуються здоров'я населення. Серед них: Закони України «Про охорону дитинства» (2000), «Про обіг в Україні наркотичних речовин, їх аналогів і прекурсорів», «Про соціальну роботу з дітьми та молоддю» (2001) тощо.

Разом із тим, дані офіційного сайту Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту свідчать, що кількість осіб, які перебувають на обліку в МВС України у зв'язку зі вживанням наркотиків на 01.01.2009 становить 174110 осіб [4]. Щорічно ця тенденція збільшується, а також помітною стала тенденція до омолодження наркоманії: вік першого вживання наркотиків 10-12 років, а в деяких містах України він значно нижчий – 8-10 років [3]. Тому виникає суперечність між необхідністю зменшення кількості наркозалежних за рахунок цілеспрямованої соціально-педагогічної роботи з ними і відсутністю дієвих науково обґрунтованих засобів щодо цього. Отже, необхідність подальшої наукової розробки окресленої проблеми і розв'язання суперечностей обумовлюють дослідження процесу ресоціалізації наркозалежної молоді.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз праць сучасних науковців свідчить, що до різних аспектів окресленої проблеми зверталися сучасні вітчизняні вчені, а саме: соціалізацію особистості в соціально-педагогічному підході розглядали І. Бех, В. Бочарова, М. Галагузова, І. Зверева, А. Капська, Л. Міщик, А. Мудрик, С. Савченко, Л. Коваль; ідею про наркозалежність як адиктивну поведінку вивчали С. Короленко, Т. Донських, А. Личко, В. Бітенський, А. Габіані, Я.Гілінський, Л. Кессельман, А. Вілкс, В. Соболев, І. Рущенко, О. Сердюк, Н. Максимова, С. Толстоухова; процес ресоціалізації розглянуто в працях С. Харченка, С. Горенка, А. Реана Я. Коломинського, В. Синьова, В. Жукової, М. Галагузової, Н. Лукашевича, В. Садовського.

Постановка завдання. Метою статті є розкриття соціально-педагогічних аспектів проблеми ресоціалізації такої категорії молоді, здійснення факторного і структурно-функціонального аналізу процесу ресоціалізації наркозалежної молоді.

Виклад основного матеріалу. Розкриємо фактори і сутність наркотизації сучасної молоді. Аналіз праць науковців дозволяє розглядати наркотизм як негативне соціальне явище, сутність якого полягає в залученні до немедичного споживання наркотиків окремих груп населення (В. Міхлін, Є. Дюмін), і як соціальне явище, яке охоплює все, що пов'язано з наркогенними речовинами та соціальними наслідками їх вживання (Д. Колесов, С. Турцевич). Термін «наркотизм» використовується українськими (В. Соболев, І. Рущенко) та російськими (П. Бабанов, О. Штакельберг) філософами та соціологами в широкому значенні, зокрема для позначення окремої галузі соціологічного знання – соціології наркотизму [2]. У поглядах сучасних учених до цих пір не існує єдиного визначення поняття «наркоманія». Так, наприклад, Н. Жигайло, Л. Завацька, А. Капська, Н. Максимова, С. Толстоухова визначають наркоманію як хворобливий психічний стан, зумовлений хронічною інтоксикацією організму внаслідок зловживання наркотичними засобами, що віднесені до таких Конвенцією ООН та Комітетом з контролю за наркотиками при Міністерстві охорони і здоров'я України й характеризується психічною та фізичною

залежністю від них. Н. Вострокнутов, Т. Донських, Л.Шнайдер визначають наркоманію як делінквентні дії людини [11, с. 12].

Основними факторами, що сприяють виникненню наркоманії, є психологічні, педагогічні і соціально-економічні фактори, які тісно пов'язані між собою.

До психологічних факторів поширення наркоманії насамперед потрібно віднести деякі індивідуальні особливості особистості, такі як психічна нестійкість, безвілля, які роблять її жертвою наркотиків. Крім того, важливу роль відіграють і прагнення до самовираження, і самоствердження, і елементи наслідування, що особливо характерно для дитячого й юнацького віку. Слабовільні, нестійкі особи, що не вміють переносити життєві труднощі, шукають можливість штучно викликати заспокоєння або збудження і вдаються до вживання наркотиків. У прагненні втекти від навколишньої несправедливості, від проблем сьогодення криються причини, що штовхають людину у світ ілюзій і фантазій.

Педагогічними факторами є відсутність наступності у вихованні підростаючого покоління сім'єю і школою, зниженням виховного впливу родини, колективу, відсутність єдиних педагогічних вимог у родині, важковиховуваність дитини тощо. Вживання наркотиків може бути також способом протесту проти сімейного середовища, суспільства, загальноприйнятих норм поведінки.

Соціально-економічні фактори криються в негативних процесах соціального розвитку суспільства. У сучасних умовах в Україні молодь, в основному, ще позбавлена можливості оригінально і культурно проводити своє дозвілля. Воно зводиться, як правило, до вільного проведення часу, до галасливої та розбещеної дискотеки, до підвалу та під'їзду. Пояснюється це недорозвиненістю інфраструктури дозвілля та відсутністю в більшості молодих людей достатніх матеріальних можливостей. Бездуховність основної маси сучасної молоді обумовлює відсутність змістовного проведення дозвілля. Прагнучи заповнити свій час хоча б яким-небудь змістом, молодь вдається до наркотиків та алкоголю. До економічних факторів також відносять фінансове неблагополуччя, безробіття і в той же час доступність наркотиків. Унаслідок економічних проблем молода людина може потрапити під вплив емоційно забарвлених розповідей про ейфоричну дію наркотику або почуття спокою та байдужості до будь-яких проблем. У цьому випадку молода психологічно нестійка особа і не здогадується про ті проблеми, які вона може набути внаслідок вживання хоча б одного разу наркотичного засобу.

Наркотики сприяють появі залежності, яка проходить ряд стадій, розрізняють соціальну, психічну і фізичну залежності.

Соціальна залежність виникає на етапі, коли людина перебуває в оточенні інших людей, які вживають наркотики, хоча сама ще не почала їх вживати. Вона починає переймати стиль їхньої поведінки, стереотипи. На стадії психічної залежності в людини формується спочатку неусвідомлений, а потім повністю усвідомлюваний потяг до наркотику. При фізичній залежності відчуття комфорту в організмі досягається тільки при наявності в ньому наркотичних речовин. Якщо дія наркотику припиняється, а чергової дози немає, то виникає абстинентний синдром – хворобливий стан організму, що супроводжується болем суглобів.

Спираючись на дослідження фахівців із підліткової наркоманії А. Личко та В. Бітінського, можна стверджувати, що наркотична залежність змінює характер людини, спотворює її особистість. Поведінка наркомана стає обтяжливою для оточуючих, особливо для рідних та близьких, оскільки вони неприємні в спілкуванні, черстві, егоїстичні, бачать в оточуючих своїх ворогів [1]. Наслідком делінквентних, девіантних і адиктивних форм поведінки, а також руйнівного впливу наркотичних речовин є втрата людиною соціальності як основної ознаки приналежності її до певного соціуму, а відтак постає питання про перебігу процесу негативної або девіантної соціалізації, яка не сприятиме «вбудовуванню» такої особистості в соціум, отже, необхідно впроваджувати ресоціалізаційні процеси, які дозволять молоді повернутися до нормального способу життя в суспільстві. Для вирішення такої складної багатоаспектної проблеми необхідно досліджувати процес ресоціалізації наркозалежної молоді.

Дотримуючись загальнонаукової традиції, необхідно розпочати розгляд заявленої проблеми з визначення провідних понять, що складають логіко-змістову основу дослідження: «соціалізація – десоціалізація – ресоціалізація» особистості наркозалежного. Вибір цього підходу до опису процесу ресоціалізації особистості пояснюється такими причинами: по-перше, це відповідає внутрішній логіці нашого дослідження, а також традиціям і культурі наукового пошуку. Оскільки надалі ми неодноразово будемо апелювати до логічних взаємозв'язків, то уточнимо, що під внутрішньою логікою розуміється певна послідовність теоретичних, дослідницьких та експериментальних дій, спрямованих на: 1) гіпотетичний відбір провідних ідей і припущень дослідження; 2) теоретичну розробку основних положень; 3) практичну реалізацію розроблених положень у дослідно-експериментальній частині дослідження; 4) перевірку достовірності отриманих даних; 5) теоретичне осмислення отриманих результатів; 6) формулювання висновків і практичних рекомендацій. По-друге, в зазначеній тріаді поняття «ресоціалізація» не є самодостатнім. Воно є не тільки семантичною, але й сутнісною похідною базової категорії «соціалізація» й відбиває певний етап в особистісному розвитку, зберігаючи при цьому єдину логіку загальносоціалізаційного процесу. Визначити сутність ресоціалізаційного процесу, не звертаючись до аналізу категорій «соціалізація», неможливо, оскільки порушується принцип системності. Така логіка відповідає принципу системного підходу, під яким у загальнонауковій методології розуміється «розгляд складного об'єкта як цілісної множини елементів сукупності відношень і зв'язків між ними» [6]. Нарешті, по-третє, зазначені поняття не тільки близькі семантично, але й, що більш важливо, відбивають єдиний процес знаходження людиною соціальних зв'язків (соціалізація), їхньої руйнації (десоціалізація) і відновлення втраченої соціальності (ресоціалізація). Близьким за значенням ресоціалізації є поняття «реабілітація». На думку російської дослідниці М. В. Шакурової, реабілітація – це комплекс медичних, соціально-економічних, педагогічних, професійних та юридичних заходів, які направлені на відновлення (або компенсацію) порушених функцій організму людини, дефекту, соціального відхилення.

Ряд фахівців виділяють як один з основних напрямів реабілітації соціально-педагогічну реабілітацію. Її провідний метод – створення ситуації успіху та зменшення емоційної значущості конфлікту [8].

Відповідно до цього, визначення сутності поняття «ресоціалізація» логічно розпочати зі стислої характеристики такої базової соціально-педагогічної категорії, як соціалізація. При цьому треба мати на увазі, що на сьогодні існує велика кількість її інтерпретацій.

Серед наукових термінів існують різні визначення поняття «соціалізація». Так, Г. Осипова трактує соціалізацію як «розвиток і самореалізацію людини впродовж усього життя в процесі засвоєння й відтворення культури суспільства» [9, 490 с.]. На думку сучасних українських учених А. Капської та Ж. Петровича, соціалізація – це двосторонній процес взаємодії людини і соціального середовища, який передбачає її включення в систему суспільних відносин як шляхом засвоєння соціального досвіду, так і самостійного відтворення цих відносин, у ході яких формується унікальна, неповторна особистість [5, с.7]. Саме це трактування ми застосовуємо для себе як вихідне в нашому дослідженні.

На думку українського дослідника С. Харченка, у вітчизняних словникових виданнях поняття ресоціалізація найбільш повно подане в Словнику-довіднику для соціальних педагогів і соціальних працівників. Із соціально-педагогічних позицій ресоціалізація трактується як: 1) відновлення особистістю якостей, необхідних для нормальної життєдіяльності в суспільстві; 2) засвоєння нових цінностей, ролей, навичок замість попередніх; 3) комплекс заходів, спрямований на відновлення соціального статусу особистості, втрачених або несформованих соціальних навичок, переорієнтація соціальних і референтних орієнтацій девіантів за рахунок включення їх у нові, позитивно орієнтовані відношення й види діяльності» [10]. Проте для нас найбільш важливим є визначення ресоціалізації наркозалежних. Спираючись на визначення В. Синьова, під ресоціалізацією наркозалежних будемо розуміти «...відновлення, збереження, розвиток соціально корисного досвіду, а також можливість його реалізації в повсякденному житті у всіх сферах

життя наркозалежного як під час реабілітації, так і на подальших етапах його життєдіяльності, що дозволить особистості стати повноцінним членом суспільства».

Одним із напрямів системного дослідження процесу ресоціалізації, обґрунтованих у працях учених, є структурно-функціональний аналіз. Застосування цього аналізу в межах нашого дослідження дозволяє визначити структурні компоненти процесу ресоціалізації наркозалежного, які характеризують внутрішню будову цього процесу: суб'єкт, об'єкт, мета, зміст, засоби, результат, рівні, функції – та конкретизувати їх щодо об'єкта нашого дослідження. Розглянемо під цим кутом зору кожний із компонентів:

– суб'єкт ресоціалізації – особистість, що соціалізується: молоді люди, які знаходяться на курсі реабілітації, спільною особливістю яких є наркотична залежність;

– об'єкт ресоціалізації – фрагмент навколишнього світу, на який спрямована ресоціалізаційна діяльність: за умови активної ресоціалізації це середовище спеціалізованих реабілітаційних центрів, власне сам наркозалежний у процесі його реабілітації та адаптації до нових умов життя тощо;

– мета процесу ресоціалізації – відновлення соціального статусу особистості, втрачених соціальних навичок, переорієнтація соціальних і референтних орієнтацій наркоманів за рахунок включення їх у нові, позитивно орієнтовані відношення й види діяльності, засвоєння нових цінностей, ролей, навичок замість попередніх; у нашому дослідженні – це гармонійна та ефективна взаємодія молодої людини з соціальним середовищем реабілітаційного центру та можливість налагодження самостійної життєдіяльності поза межами такого центру, реалізація внутрішньої активності особистості та наявності в середовищі центру відповідних умов;

– зміст ресоціалізації – сукупність внутрішньоособистісних передумов та сприятливих зовнішніх впливів середовища щодо забезпечення ефективної взаємодії наркозалежного та його оточення в нових умовах життєдіяльності, прийняття нових стереотипів та способу життя.

У межах нашого дослідження доцільним є розгляд етапного характеру здійснення ресоціалізації [7, 53]: етап орієнтації (вироблення в наркозалежного необхідності змін у власному житті. Осмислення власного негативного досвіду, ознайомлення наркозалежного з соціальним середовищем спеціалізованого реабілітаційного центру, формування в нього адаптивної потреби); оцінювальний етап (диференціація компонентів власного соціального досвіду наркозалежного та способу життя); етап сумісності (досягнення стану гармонійної рівноваги наркозалежного та його соціального середовища, аналіз та самоаналіз результатів реабілітації).

– засоби ресоціалізації: з одного боку, це адаптивні знання, вміння, навички, що були набуті наркозалежним з попереднім досвідом життєдіяльності до початку вживання наркотиків, з іншого – вироблені суспільством способи взаємодії, різноманітні заходи, спрямовані на створення сприятливих умов ресоціалізації наркозалежної людини;

– результат ресоціалізації – об'єктивні показники реабілітації наркозалежного у вигляді певного адаптивного досвіду та ступінь суб'єктивного задоволення набутими результатами.

Результатами ресоціалізації, на думку С. Марченка, [10] є:

1) вихованість особистості – це оволодіння соціально значущим способом задоволення потреб, формування відповідальності за власні вчинки, здійснення вибору в суперечливих стосовно моралі ситуаціях;

2) освіченість особистості – оволодіння необхідною системою знань про суспільство, культуру та науку;

3) розвиток здібностей, які забезпечують особистості самоствердження в суспільстві: розвиток здібностей характеризує індивідуальність та неповторність;

4) соціальна і професійна самореалізація особистості – з'ясування своєї ролі в мікро- та макросоціумах, реалізація своїх можливостей у професійній діяльності;

5) створення сім'ї – усвідомлений крок сформованої особистості, яка бере на себе відповідальність за виховання майбутнього покоління.

На думку цього вченого, процес ресоціалізації наркозалежної молоді складається з таких функцій [10]:

– реабілітаційної, яка вміщує в себе відновлення частково втрачених властивостей і функцій організму, особистості, окремих її властивостей, з метою максимально повного розвитку індивідуальних можливостей і адаптації до навколишнього середовища. Оптимальним способом педагогічної реабілітації є орієнтація на потенційну соціально-психологічну повноцінність особистості, що ресоціалізується, і повернення її в соціальне середовище;

– коригувальної, що трактується як подолання відставання, неуспішності в будь-якій діяльності, а також відхилення й усунення порушення, дефектів, корекція асоціальної поведінки;

– медико-педагогічної – корекція тієї частини наркозалежних, які відчужені через життєві обставини й мають психічні розлади, що перешкоджають повноцінній реабілітації;

– орієнтовної, яка допомагає наркозалежному в життєвому визначенні, виборі професійної спрямованості, що для цієї категорії людей є вибором не тільки тих або інших соціальних ролей, а й соціальних стереотипів життя, стилю й способу життя.

Висновки. На основі аналізу факторів наркотизації сучасної молоді, сутності понять «соціалізація», «ресоціалізація» було досліджено структурні компоненти процесу ресоціалізації наркозалежної молоді (суб'єкт, об'єкт, мета, зміст, засоби, форми), визначено сутність та функції процесу ресоціалізації наркозалежної молоді (реабілітаційна, коригувальна, медико-педагогічна, орієнтовна).

Перспективи подальших досліджень. Сучасна соціально-педагогічна практика потребує подальшого дослідження засобів ресоціалізації, визначення форм та методів, що впливають на ефективність процесу ресоціалізації наркозалежної молоді, та обґрунтування на цій основі дієвих соціально-педагогічних технологій ресоціалізації наркозалежної молоді.

Список використаних джерел

1. Личко А. Е. Подростковая наркомания : Руководство для врачей / А. Е. Личко, В. Л. Битинский. – Л. : Медицина, Ленинград. отд-ние 1991. – 301 с.
2. Молодежь і наркотики (соціологія наркотизму) / під ред. В.А. Соболева, І.П. Руденко. – Х.: Форсінг, 2000. – С. 222–254.
3. Офіційний сайт Міжнародного проекту «Біди чужої не буває» [Електрон. ресурс]. – Режим доступу : <http://www.svitgres.org.ua>.
4. Офіційний сайт Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту [Електрон. ресурс]. – Режим доступу : <http://www.kmu.gov.ua/sport/control/uk/publish/article>.
5. Соціальна педагогіка : підручник / за ред. проф. А. Й. Капської. – К.: Центр навчальної літератури, 2006. – 468 с.
6. Соціальна робота : технологічний аспект: навч. посіб. / за ред. проф. А.Й. Капської. – К.: Центр навчальної літератури, 2004. – 352 с.
7. Соціальна робота в Україні: теорія та практика : посібник для підвищення кваліфікації працівників соціальних служб для молоді. Ч. 4 / за ред. доц. А.Я. Ходорчук. – К.: ДЦССМ, 2003. – 272 с.
8. Социальная работа : Словарь-справочник / под ред. В.И. Филоненко. – М.: Контур, 1998. – 480 с.
9. Социологический энциклопедический словарь : на рус., англ., нем., фр. и чеш. яз./ ред.–координатор Г. Осипов. – М.: Норма, 200. – 488 с.
10. Харченко С.Я. Соціалізація дітей та молоді в процесі соціально-педагогічної діяльності: теорія і практика: монографія / С. Я. Харченко. – Луганськ: Альма-матер, 2006. – 230 с.

11. Шнейдер Л. Б. Девиантное поведение детей и подростков / Лидия Бернгардовна Шнейдер. – М. : Академический Проект : Трикста, 2005. – 336 с. – (Психологические технологии).

Чернецька Ю.І.

Соціально-педагогічні аспекти ресоціалізації наркозалежної молоді

Стаття присвячена проблемі наркотизації молоді в сучасному соціумі. Автор розглядає фактори психологічного, педагогічного, соціального, економічного характеру, що обумовлені тісним зв'язком. Використовуючи системний аналіз, автор досліджує структурні компоненти ресоціалізації наркозалежної молоді (об'єкт, суб'єкт, етапи, засоби, результат), а також функції процесу ресоціалізації.

Ключові слова: ресоціалізація, наркоманія, фактори наркотизації, соціалізація, десоціалізація, реабілітація, наркозалежна молодь.

Чернецкая Ю.И.

Социально-педагогические аспекты ресоциализации наркозависимой молодежи

Статья посвящена проблеме наркотизации молодежи в современном обществе. Автор раскрывает причины психологического, педагогического социального и экономического характера, обусловленные тесной взаимосвязью. Используя системный анализ, автор исследует структурные компоненты процесса ресоциализации наркозависимой молодежи (объект, субъект, этапы, средства, результат), а также функции процесса ресоциализации.

Ключевые слова: ресоциализация, наркомания, факторы наркотизации, социализация, десоциализация, реабилитация, наркозависимая молодежь.

Yu. Chernetskaya

Social and Pedagogical Aspects of Resocialization of Drug-Dependent Youth

The article is devoted to the problem of youth narcotization in the modern society. The author discloses the factors of psychological, social, pedagogical and economic character caused by close interrelation. Using the systems analysis, the author reserches structural components of resocialization process of drug-dependent youth (object, subject, stages, means, result), and also functions of resocialization process.

Key words: resocialization, drug addiction, narcotization factors, socialization, desocialization, rehabilitation, drug-dependent youth.

Стаття надійшла до редакції 17.02.2011 р.